

Mehmet Tütüncü, *Turkish Palestine (1069-1917): Inscriptions from al-Khalil (Hebron), Nabi Musa and Other Palestinian Cities under Turkish Rule*, SOTA Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları, Haarlem 2008, 320 s. (ISBN: 978-90-6921-004-9).

Tarihin canlı kaynakları arasında yer alan kitâbeler, verdikleri dakik ve sıhhatli bilgiler bakımından tarih araştırmalarında mutlaka kullanılması gereken en önemli kaynak türlerindedir. Yapıların bânisi, tarihi, mimarı ve ustasına dair bilgilerin yanı sıra hükümdarların saltanat yılları, unvanları, tarihî istilahlarla isimlerin okunuşları ve ait oldukları binaların işlevi hakkında da bilgi vermektedirler.

XVII. yüzyılın sonlarında Avrupalı araştırmacılar tarafından kitâbelerin önemi anlaşılmış ve tarih ile filoloji araştırmalarında son derece önemli olan kitâbeler üzerinde ilk araştırmalar da bu dönemde başlamıştır. İslâmî kitâbeler üzerine ilk ciddi çalışma, XIX. yüzyılın başında İsviçreli şarkiyatçı Max van Berchem tarafından yapılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türk araştırmacılar tarafından da ilk çalışmalar yapılmaya başlanmıştır ve buradaki öncüsü de Halil Edhem Eldem olmuştur.

Bugün Türk-İslâm kitâbelerinin tamamının neşredildiği bir korpus bulunmamaktadır.¹ Bugüne kadar yapılan çalışmalar genellikle ya bir devletin muayyen bir dönemine ya da bir/ birkaç coğrafyaya veya bir şehre ait kitâbeler olup tam bir korpus niteliğinde değildir. Çok zengin bir Türk-İslâm epigrafi geleneğine sahip olmamıza rağmen bugüne kadar yapılan çalışmalar maalesef yetersizdir.

Burada tanıtacağımız çalışma, özellikle Selçukluların Batıya yönelmeleriyle Türklerin tanıştıkları bölgelerden biri olan Filistin'in kitâbelerine dair Mehmet Tütüncü tarafından kaleme alınan *Turkish Palestine (1069-1917): Inscriptions from al-Khalil (Hebron), Nabi Musa and Other Palestinian Cities under Turkish Rule* [Türk Filistin'i (1069-1917): Türk Hâkimiyeti Döneminde el-Halil (Hebron), Nebi Musa ve Diğer Filistin Şehirlerindeki Kitâbeler] (bundan sonra *Turkish Palestine*) isimli eserdir.

Son yıllarda Türk-İslâm kitâbeleri üzerine yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Mehmet Tütüncü, *Turkish Palestine* isimli çalışmasından önce 2006 yılında Haarlem'de *Turkish Jerusalem*

1 Eksiklikleri olmakla birlikte şu çalışma hâlâ kıymetlidir: *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, I-XV, sous la direction de Etienne Combe – Jean Sauvaget – Gaston Wiet, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1931-1956; XVI, sous la direction de N. Éliasséeff – D. S. Rice – G. Wiet, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1964; XVII-XVIII, sous la direction de N. Éliasséeff – D. Sourdel – J. Thomine-Sourdel, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1982-1991.

(1516-1917): *Ottoman Inscriptions from Jerusalem and Other Palestinian Cities* [Türk Kudüs'ü (1516-1917): Kudüs ve Diğer Filistin Şehirlerindeki Osmanlı Kitâbeleri] (bundan sonra *Turkish Jerusalem*) isimli çalışmasını yayımlamıştır. Müellif bu eserinde Osmanlı dönemine ait Kudüs kitâbelerinin bir kataloğunu hazırlamıştır. *Turkish Palestine* isimli çalışması da mezkûr çalışmanın bir devamı niteliğindedir.

Turkish Palestine, Contents (İçindekiler) (s. 7), Acknowledgement of Illustrations (Resimlerin Tanımı) (s. 9), Introduction (Giriş) (s. 10-11), List of Tables and List of Maps (Tabloların Listesi ve Haritaların Listesi) (s. 12), Methodology (Metodoloji) (s. 13-15), Catalogue of Corpus of Inscriptions (Kitâbeler Korpusu Kataloğu) (s. 16-306), Tables (3-13) [Tablolar (3-13)] (s. 307-313) ve Bibliography (Bibliyografya) (s. 314-319) bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserde Filistin'in Fâtîmî, Selçuklu, Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerine ait kitâbelerinin kataloğu sunulmaktadır. Tütüncü, *Turkish Jerusalem* isimli eserinde Kudüs'teki 104 ve Kudüs dışındaki 18 olmak üzere 122 kitâbenin kataloğunu hazırlamış, söz konusu çalışmanın devamı niteliğindeki *Turkish Palestine* isimli eserinde ise kitâbeleri kaldığı yerden numaralandırmaya devam ederek kitâbe numarasını 123'ten başlatmıştır. *Turkish Palestine* adlı çalışmada kitâbeleri kataloglanan şehirler ve kitâbe sayıları şöyledir: Kudüs, 9; Nebi Musa, 7; Safed, 12; el-Halil (Hebron), 73; Nablus, 5; Remle, 8; Lod, 5; Yavne, 4; Yaffa, 8; Tantura, 1; Hayfa, 1; Beysan, 1; Ayzeriye, 1; Herzliya, 1; Aşdod, 1; Demre, 1 ve Kaletü's-Subeybe, 1. Katalogda şehirlere göre tasnif yapılmakta ve kendi içerisinde de kronolojik bir sıra takip edilmektedir.

Kitâbe kataloğu, Osmanlı hükümdarlarından Sultan I. Mahmûd (1730-1734) (nr. 40) ve Sultan III. Murad (1574-1595) (nr. 103) dönemlerine ait iki kitâbe ile başlamaktadır. İlki Kudüs, ikincisi ise Akabê'ye ait olan bu kitâbeler, *Turkish Jerusalem* kitabında bulunmayıp ek olarak burada verilmiştir (s. 18-21).

Turkish Palestine isimli çalışmada esas katalog, Suriye Selçuklu hükümdarı Tâcüd-devle Tutuş'a ait kitâbe (s. 22, nr. 123) ile başlamaktadır. 2006-2007 yıllarında Mescid-i Aksâda yapılan tamirat sırasında Mihrab-ı Zekeriyâda ortaya çıkarılan bu kitâbe, Kudüs'teki Türk hâkimiyetine ait en önemli belgelerden biri niteliğindedir. Ancak Tütüncü, izin alamadığı için bu kitâbenin metnini katalogda verememiştir (s. 17). Kitâbe ilk olarak Khader Salameh tarafından yayımlanmıştır.² Kitâbede okunamayan kısımlar olduğu için isimler ve tarih net değildir. Unvan ve lakaplardan şahıslar tespit edilebilmiştir. Ancak tarih kısmında sadece “س” (sin) harfi okunabildiği için tarihi net olarak belirlenememiştir. Zilhicce 476/Nisan-Mayıs 1084 veya Zilhicce 477/Mart-Nisan 1085 tarihli kitâbede Abbâsî halifesi el-Muktedî bi-Emrillâh (1075-1094), Büyük Selçuklu sultanı Melikşâh (1072-1092), Suriye Selçuklu meliki Tâcüd-devle Tutuş (1079-1095) ve Fahrül-meâlî Ebû Nasr Ahmed b. el-Fadl'ın isimleri geçmektedir. Bu kitâbe, Kudüs'teki Türk hâkimiyeti

2 Khader Salameh, “A New Saljuq Inscription in the Masjid al-Aqsa, Jerusalem”, *Levant*, 41/1, (2009), s. 107-117. Kitâbe bazı ilave ve küçük düzeltmelerle daha sonra da yayımlanmıştır: Mehmet Tütüncü – Khader Salameh, “Mescid-i Aksâda Saklı Selçuklu Kitabesi”, *Yedikta*, 37, (Eylül 2011), s. 10-17.

dönemine ait en eski kitâbe olması bakımından oldukça önemlidir. Ancak kitâbe tadilat çalışmaları sırasında duvarın arkasında bırakılmak suretiyle maalesef gizlenmiştir.³

Katalog, Memlûk dönemine ait kitâbelerle devam etmektedir. Sultan I. Baybars (1260-1277) dönemine ait 1263-1275 tarihleri arasında yaptırılan 16 kitâbe katalogda yer almaktadır: nr. 124, 132, 139-140, 224, 230, 237-239, 242, 260-264. Bu kitâbeler; Kudüs, Remle, Lod, Safed, Aşdod, Nebi Musa, Nablus, Yavne, Demre ve Sübeybe gibi farklı yerlerde. Kitâbelerden 10 tanesi bugün yerinde (*in-situ*), iki tanesi müzelerde muhafaza halinde, üç tanesi tahrip edilmiş olup bir tanesinin mevcudiyeti bilinmemektedir (s. 23). Bunların dışında katalogda Memlûklere ait başka kitâbeler de yer almaktadır (nr. 141, 143, 144, 146-148, 156-174, 215-218, 231-233, 236, 240, 243-245, 259).

Katalogda el-Halil'deki Mescid-i İbrahim'in ahşap minberinde Fâtimî veziri Bedrül-Cemâlî'ye ait 484/1091-1092 tarihli iki kitâbe bulunmaktadır (s. 92-97, nr. 151-152). Yine Mescid-i İbrahim'de tarih kısmı silik olduğu için 615-624/1218-1227 tarihli olduğu düşünülen Eyyûbiler dönemine ait bir inşâ kitâbesi yer almaktadır (s. 98-99, nr. 153). el-Halil'deki Bâbü'l-Hadra'nın giriş kapısı üzerindeki Eyyûbilerden el-Melikü'l-Âdil (1200-1218) dönemine ait 1 Muharrem 612/2 Mayıs 1215 tarihli vakfiye kitâbesi (s. 101-102, nr. 154) ile Remle'deki Nebi Salih Türbesi'ndeki 586/1190-1191 tarihli kitâbe (s. 240, nr. 229) de katalogda verilmektedir.

Çalışmada ilk defa yayımlanan kitâbelerin yer alması oldukça önemlidir. Müellifin belirttiğine göre, Harem-i Şerif'in batı duvarında yer alan Zilhicce 1037/Ağustos 1628 tarihli Mehmed Paşa'ya ait kitâbe (s. 32, nr. 126), Safed'deki Şeyh Hamid Zaviyesi'nin güney penceresinin üzerindeki illegal vergilerin kaldırıldığını bildiren Memlûk Sultanı Çakmak'ın (1438-1453) 10 Zilkade 852/5 Ocak 1449 tarihli vergi kitâbesi (s. 77, nr. 146), Safed Çarşısı (*Sûk*) Camii'nin 1319/1901-1902 tarihli tamir kitâbeleri (s. 82-85, nr. 149-150), Nablus Saat Kulesi'nin Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemine ait 1319/1900-1901 tarihli kitâbesi (s. 236-238, nr. 228), Yaffâdaki Muhammed et-Tabiye Camii'nin 1143/1730-1731 tarihli kitâbesi (s. 268-269, nr. 246), Mahmûdiye Camii'nin Cemâziülâhir 1227/Haziran-Temmuz 1812 (s. 270-271, nr. 247) ve 1229/1813-1814 tarihli (s. 272-274, nr. 248) kitâbeleri, hangi esere ait olduğu bilinmeyen 1272/1855-1856 tarihli kitâbe (s. 275-276, nr. 249), Hasan Bey Camii'nin 1333/1914-1915 tarihli kitâbesi (s. 277-280, nr. 250) ve Seksek Camii'nin 1300/1882-1883 tarihli kitâbesi (s. 281-282, nr. 251) ilk defa bu çalışmada yayımlanmıştır.

Çalışmanın bir diğer önemli özelliği, sosyal ve ekonomik tarih açısından oldukça kıymetli olan vakfiye ve vergi kitâbelerini bir arada toplamasıdır. Safed'deki Şeyh Hamid Zaviyesi'nin güney penceresinin üzerindeki illegal vergilerin kaldırıldığını bildiren Memlûk Sultanı Çakmak'ın 852/1449 tarihli vergi kitâbesi (s. 77, nr. 146), el-Halil'deki Mescid-i İbrahim'in ahşap minberinde Fâtimî veziri Bedrül-Cemâlî'ye ait 484/1091-1092 tarihli iki inşâ ve vakfiye kitâbesi (s. 92-97, nr. 151-152), Bâbü'l-Hadra'nın giriş kapısı üzerindeki Eyyûbilerden el-Melikü'l-Âdil dönemine ait 1 Muharrem 612/2 Mayıs 1215 tarihli vakfiye kitâbesi (s. 101-102, nr. 154) ile tarihsiz bir başka vakfiye kitâbesi (s. 103-105, nr. 155), Bâbü'l-İshâki (Harem)'deki Memlûk Sultanı Berkuk (1390-99) dönemine ait 17 Rebülevvel 796/20 Ocak 1394 tarihli vakfiye kitâbesi (s. 106-108, nr. 156),

3 Mehmet Tütüncü – Khader Salameh, “Mescid-i Aksâda Saklı Selçuklu Kitabesi”, s. 13.

Rıfka Türbesi'nin Sultan Berkuk dönemine ait Şaban 796/Haziran 1394 tarihli inşâ ve vergi kitâbesi (s. 140-141, nr. 170), el-Halil (Hebron) Müzesi'nde bulunan Memlûk Sultanı Kayıtbay (1468-96) dönemine ait 19 Muharrem 881/14 Mayıs 1476 tarihli vergi kitâbesi (s. 224, nr. 217) ve Yaffâdaki Mahmûdiye Camii'ne ait 1229/1813-1814 tarihli vakfiye kitâbesi (s. 272-274, nr. 248), Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı dönemi sosyal ve ekonomik tarihine ışık tutacak önemli belge niteliğindedirler.

Eserin önemli taraflarının yanı sıra gözümüze çarpan bazı olumsuz yönleri de vardır. Çalışmanın tamamı dikkate alındığında kitâbelerin kataloglanmasında bir bütünlük oluşturulmadığı ilk olarak göze çarpmaktadır. Orijinal metinleri verilen bazı kitâbelerin İngilizce tercümesinin yapılmadığı (s. 18-19, nr. 40; s. 79, nr. 147; s. 250, nr. 235; s. 268-269, nr. 246), Arap harfleri ile yazılan isimlerin İngilizceye aktarılışında bir birlik bulunmadığı (örneğin, s. 20-21, nr. 106; s. 29, nr. 125; s. 98-99, nr. 153), bazı kitâbelerin transkripsiyon metinleri verilmesine rağmen büyük bir kısmında atlandığı (örneğin, şu kitâbe metinlerinin transkripsiyonu verilmiş: s. 33, nr. 127; s. 71, nr. 142; s. 76, nr. 145; s. 287, nr. 255; s. 290-291, nr. 256), bazı kitâbelerin Arap harfli orijinal metinlerinin verilmemesi (s. 80-81, nr. 148) ve bazı kitâbelerin türünün (inşâ/tamir/vakfiye/vergi), kataloglama metodunda gösterilen usule göre belirtilmediği (örneğin, s. 64-71, nr. 139-142) görülmektedir. Ayrıca eserde bazı kitâbelerin metinlerinin oldukça girift (Remle Ulu Camii, s. 249, nr. 234), bazılarının ise oldukça silik olmasından dolayı okunamadığı (s. 258, nr. 240) görülmektedir. Bunlardan 234 numaralı kitâbe metninin zor da olsa okunabileceği kanaatindeyiz. Okunmamış haliyle bir kitâbenin kataloğa alınmasını uygun görmemekteyiz.

Bizce bu çalışmada yer alması uygun olmayan kitâbeler de bulunmaktadır. 29-31. sayfalar arasındaki Kandil kitâbesi (nr. 125), 40-41. sayfalar arasındaki kandil standı üzerinde bulunan kitâbe (nr. 131), Yakub Türbesi'ndeki örtü üzerindeki yazı (s. 124-125), 183-219. sayfalar arasındaki metallere bayraklar üzerinde bulunan yazılar (nr. 192-213) ve 295-297. sayfalardaki tuğralar (nr. 258/A, B, C) kanaatimizce ayrı bir çalışmanın konusudur. Tarihi belge ve sanat tarihi açısından önemli objeler olmakla birlikte örneklerine vâkıf olduğumuz kitâbe katalog ve korpuslarında bu tarz kitâbe metinlerinin yer almadığını ve bunların ayrı bir çalışmanın konusu olduğunu söylememiz gerekir. Gözümüze çarpan eksikliklerin belirtmesinin nedeni, çalışmaya ve dolayısıyla ilim alemine katkı sunma gayretinden başka bir şey değildir. Kitâbe çalışmalarının ne kadar zor ve zahmetli olduğu, muhtelif yerlerde bulunan ve hatta çoğu zaman girift yapısından dolayı çözülmesi zor olan kitâbelerin toplanıp yayımlanmasının meşakkatli bir iş olduğu malumdur. Bu nedenle eserin müellifini tebrik etmek gerekir. Sayın Tütüncü'nün hazırladığı bu eser ve önceki çalışmalarının Türk-İslâm dönemi epigrafi araştırmalarına önemli katkılar sunduğu ve alanında bir boşluğu doldurduğu muhakkaktır.

* Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul / Türkiye, suatkaymak@windowslive.com

KAYNAKÇA

- Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, I-XV, sousla direction de Etienne Combe – Jean Sauvaget – Gaston Wiet, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1931-1956; XVI, sousla direction de N. Éliasséeff – D. S. Rice – G. Wiet, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1964; XVII-XVIII, sousla direction de N. Éliasséeff – D. Sourdel – J. Thomine-Sourdel, l'Institut Français d'Archeologie Orientale, Kahire 1982-1991.
- Salameh, Khader, "A New Saljuq Inscription in the Masjid al-Aqsa, Jerusalem", *Levant*, 41/1, (2009), s. 107-117.
- Tütüncü, Mehmet – Khader Salameh, "Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi", *Yedikata*, 37, (Eylül 2011), s. 10-17.